

Tanszermúzeum-alapítási kísérlet Székelyudvarhelyen

Chalupka Rezső az Udvarhelyi Híradó 1906. évi 48. számában a megyei tanítóegylet tagjainak figyelmébe ajánlva háromhasábos cikkben foglalkozott egy tanszermúzeum megvalósítási lehetőségeivel, felvázolva az erre irányuló kísérletek történetét is. Az Udvarhely megyei tanítóegylet kormányhatóságilag jóváhagyott 1903. február 18-i szabályai 4. §-a c) és e) pontjai értelmében az egylet működésének a tanítási eszközök javítása, szaporítása és terjesztése, nemkülönben egy könyv- és tanszermúzeum létesítése is mint „akademice körvonalazott projektum” jelentkezett.

„Akademikus – írta Chalupka –, mert gyakorlati pozitív értéke eddigélel nincsen és projektum, mert bizony csak vér és hős nélkül való ige...” (1)

De ne szökjünk elébe az eseményeknek: lássuk, mit is takart a tanszermúzeum fogalma! Az iskolai szemléltető oktatást nem mi fedeztük fel. Az erre irányuló kísérletek korán jelentkeztek Magyarországon is. A gondolatot már *Eöt-vös József* felvetette. A Néptanítók Lapja az 1870-es évektől cikkeiben rendszeresen visszatér ezen oktatási rendszer megvalósítására. Ennek egyik segédeszköze lett volna egy olyan gyűjtemény, amely mindenkinek a rendelkezésére állva mutatta volna be a fővárosban (tehát Budapesten) „úgy a létező, mint a *koronkint ki- és feltalált* tan szereket – osztályok szerint...” (2) Míg az iskolai múzeumokról, illetve azok hasznosságáról már régóta cikkeztek, addig 1872-ben a Népnevelők Pesti Egylete egy Tanszermúzeumot tervezett, „mely tanügyünk helyzetének a népnevelés emelésére nélkülözhetetlen taneszközöknek a szemléltető élé mindenkor a leghűbb képét tárná” – írta a Néptanítók Lapja. A cikkben utalás történik a hazai tanszerkiötlők és -gyártók pártolására és buzdítására is, midőn pályázat útján benyújtott és a legcélszerűbbnek elismert, új vagy tökéletesített *magyarországi* taneszközök kitüntetését is szorgalmazta. A kezdet nehéz volt, de az első lépés megtörtént: az egylet helyiségében egy szekrényt állítva fel rendezték el az akkori csekély (az állat- és növényvilágot, valamint a hozzá kapcsolódó eszköztárat magában foglaló) gyűjteményt tíz fiókban. (3)

1873-ban Bécsben került megrendezésre a világiállítás. Ezen a magyarországi tanügyi csoport több más európai haladó országot megelőzve *díszokmányt* nyert. Ez készítette *Gönczy Pált*, a Közoktatási Minisztérium világtárlati miniszteri biztosát, hogy érintkezésbe lépjen a többi állam tanügyi biztosaival a taneszközök kölcsönös kicserélése érdekében. Indítványa kedvező fogadtatásra talált és az lett az eredménye, hogy körülbelül másfél ezer, Bécsben kiállított tankönyv és taneszköz került Budapestre a szervezendő, most már országos jellegű tanszermúzeum tulajdonaként. Az anyagot ideiglenesen a tanügyi minisztérium iktatóhivatalában helyezték el. Innen, az országos magyar gazdasági egyesület lelkes alelnökének – *Korizmic Lászlónak* – köszönhetően, most már a 3500 darabnál többet számláló anyag a „tanszermúzeum elkészültéig” a „Köztelek”-re került *Mayer Miksa* főfelügyelete és *Girokuti Ferenc* felügyelete alatt. Időközben ez kiegészült a *Görög István* üveg- és tanszerkereskedő országos tanszerraktárából kikerülő gyűjteménnyel, illetve *Győrffy Iván* népiskolai tanszergyűjteményével. (4) A tanszermúzeum mellett állandó bizottság működött a beérkező didaktikai eszközök elbírálására. 1880-ban már egy népiskolai fizikai oktatáshoz alkalmas, a „hazai viszonyoknak megfelelő, olcsó s hazai iparosok által elkészíthető” eszközgyűjtemény összeállítására hívta fel *Kozocsa Tivadar*, budapesti állami tanítóké-

pezdei tanár a Néptanítók Lapja olvasóit. (5) Ez megfelelt a tanszermúzeum fő célkitűzésének, tudniillik „a hazai tanszerkészítő iparosokkal megismertetni az iskolák igényeit, mintákkal szolgálni nekik, melyeknek tanulmányozásából eszméket merítsenek újabb és tökéletesebb taneszközök készítésére.” (6) 1887-ben a tanszermúzeum az I. kerületi, Krisztina városi felsőbb tanítóképző épületében nyert végül elhelyezést.

1881-ben az Országos Tanítói Képviselőt közgyűlése kimondta a vármegyei tanszermúzeumok szervezését a tanítóegyesületek bevonásával. A következő év januárjának végén a Közoktatási Minisztérium jóváhagyta a vármegyei tanszermúzeumok szabályzatát. 1894-ben Csáky Albin kidolgozta az Országos Tanszermúzeum állandó bizottságának szervezeti szabályzatát. A millenniumi ünnepségek idején pedig *Vlassics Gyula* az Országos Közoktatási Tanács keretén belül szorgalmazta a tanszermúzeumokat.

Chalupka kihangsúlyozta, hogy „...népoktatásügyi és népiskolai érdek az Udvarhely megyei népoktatásügyi tanszermúzeum eszméjének realizálása. Annál is inkább... mert vármegyénk a székelység kulturális és gazdasági gócpontja s így az udvarhely megyei tanítóegyesület is a székelyföldi hasonló intézmények között kell, hogy minden irányban megnyilatkozzon s példaadó készségével és munkásságával vezető szerepet váltson ki!” (7) Az újságban leközölt elvi pontok nagyszabású programot hirdettek: e szerint a leendő tanszermúzeum

1. gyűjtéseket eszközöl a múlt taneszközei körében;

2. megvásárolja a célnak megfelelő tárgyakat, kiállítja a megyében felfalálható termények gyűjteményét; elkészíti a megyei térképét és nyomon követi a megye statisztikai alakulását;

3. a megfelelő népiskolai taneszközöket és tanszereket összeállítja;

4. megőrzés és kiállítás végett elfogad minden érdekes és hasznos taneszközt;

5. felhasznál minden alkalmat a „tanszermúzeum körébe eső szemék népszerűsítésére” és terjesztésére;

6. a gyűjteményt nyitva tartja minden tanügybarát előtt;

7. tanszertárlati alapot létesít a berendezés és fenntartás költségeire.

1907. január 5-én az Udvarhely megyei tanítóegylet választmánya elhatározta, hogy létrehozza a Tanszermúzeumot két tagozattal: kimondott *tanszermúzeumi* részleggel, amely az elemi iskolai tankönyvgyűjtést tűzte ki célul, és *tankönyvbírálati osztállyal*. Az elgondolás mindenképpen megegyezett az országos tanszermúzeum szerkezetével. Mindegyiket nagyobb számú bizottság látja majd el, melyek tagjai az állami elemi és községi iskolai tanerőkből kerülnek ki. Január 17-én kész is volt a névsor. Előadói megbízást *Darkó Lajos*, székelyszentmiklósi tanár kapott. A két bizottság elnöke *Ember János* királyi tanfelügyelő és *Gyerkes Mihály* községi elemi iskolai igazgatótanító, ügyvivő elnök pedig az egész mozgalmat kezdeményező Chalupka Rezső tanfelügyelő lett. (8) A hónap végi tanítói gyűlésen megválasztották a bizottság tagjait is. (9) A Népiskolai Tanszermúzeum miniszterileg jóváhagyandó alapszabályainak kidolgozására a rendkívüli közgyűlés Chalupka Rezső, Gyerkes Mihály és *ifj. Pál Sándor* személyében háromtagú bizottságot nevezett ki, (10) amely május 23-án már ülésezett is. Terveztük többek hozzászólása, és *Damokos Andor* alispán javaslatainak elfogadása után elfogadásra került. A tanszermúzeum megteremtésére irányuló kísérlet a negyedik volt az országban – állítja az Udvarhelyi Híradó. (11)

Április hónapban már találkozunk a sajtó hasábjain az első adományozókkal is: így *Ember János* tanfelügyelő öt tankönyvet és egy térképet, a székelykeresztúri tanítóképző igazgatósága az iskola történetére és tanulmányi rendjére vonatkozó tizen-nyolc művet ajándékoz harmincöt kötetben, míg a helybeli állami polgári leányiskola igazgatósága hat füzetet. (12) Ettől a dátumtól kezdve a helyi sajtó rendszeresen és aprólékosan beszámol az adományokról, amelyek egyre gyűlnek. Az adományozók különböző társadalmi rétegekből kerültek ki; szép számmal jelentkeztek a vállalkozók és tanszerkészítő vállalatok készítményeik sorozatával, a tanárok, tanfelügyelők tankönyveikkel, didaktikai (segéd)eszközökkel – helybeliek és távoliak egyaránt. Az

akciót a tanügyi és a földművelésügyi minisztérium is támogatta. Külföldi cégek is jelentkeztek, mint például a Leonhardt cég acéltollgyára Birminghamból. Egy-egy gyár termékeinek teljes modellsorozatával jelentkezett, vagy a rájuk jellemző technológiai folyamatokat bemutató mintagyűjteményeiket küldték el.

Ezt tette például Posmanky és Sterlitz budapesti vegyitermékgyár, (13) a Magyar Aszfalt Rt., (14) a Klotild Első Magyar Vegyipari Rt. (15) és a Hungária műtrágyagyár, (16) vagy az iskolai fogóeszközöket is gyártó szárazvámi (Sopron megye) Kréta-, mész- és kőipari Rt. (17). A küldemények tárgyszerű felsorolása – amelyre itt nem kerülhet sor – ma már ipartörténeti, technikatörténeti szempontból is értékes lehet. Csak a szemléltetés kedvéért említjük meg, hogy a diósgyőri vas- és acélgyár nyolcvan darab terméket küldött az udvarhelyi, alakuló tanszermúzeum számára. És ezek között a nyers-, öntött- és hegesztett vassaktól a Bessemer-acélig, az egyszerű csavaranyától és alátétől a sinkeresztesség, illetve szerkocsi- és mozdonykerékig minden megtalálható volt. (18) Társadalmi szervezetek, múzeumok, könyvtárak saját gyűjteményeikből adtak át köteteket, különböző kiadványokat. Így például a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, (19) a Marosvásárhelyi Székely Társaság, a Magyar Ornitológiai Központ, (20) az Országos Allatvédő

Egyesület, (21) a Siketnémák Váci Országos Intézete, (22) vagy a Kereskedelmi Múzeum (23) és az Uránia Magyar Tudományos Egyesület, (24) Posner Károly Lajos és Fia Budapesti Térképészeti Intézete, (25) az Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet, (26) de volt adományozó Svájcból,

mint például az ottani Természettudományos Társulat és a zürichi Meteorológiai Intézet földrendési szakosztálya, (27) Bécsből a Meteorológiai és Geodinamikai Központi Intézet küldött a földrendésekre vonatkozó vezérfontalat (28).

A helybeli Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola igazgatója Hargita Nándor, a községi elemi fiúiskola növendékeivel készítettett terrakotta agyagmintázatokat, kőipari tárgyakat, rajzlapokat adományozott, kétszázötvenhét darabot. „Az ajándékozott gyűjteménynek egyik speciális érdekessége – írja az Udvarhelyi Híradó –, hogy (...) bemutatja egyúttal a helybeli kő- és agyagipari iskolának részletes tanmenetét és az iskola szaknövendékeinek kő- és

agyagipari technikai felkészültségét is.” Chalupka ennek kapcsán jelezte, hogy más iskolák közreműködése révén igyekeznek majd a Tanszermúzeum, hogy „ezen művészeti tantárgyat teljesen felölelő és gyakorlatilag beváltott mintaszerű kollekcióban mutathassa be a tantervek idevonatkozó kiválmait részint az elemi iskolák ipartech- nikai kultúradalékául az ez irányban érdek-

A múzeum létrehozására irányuló kísérlet szépen indult, de a további erőfeszítéseknek nyomát veszítjük. 1909-ben ugyanis eltűnnek az információink. Annyit tudunk még, hogy a Gyerkes Mihály által szerkesztett, hét évfolyamot megért Udvarhelymegyei Népművelés a Tanszermúzeum hivatalos lapjaként jelent meg a következő években. A múzeum megvalósulásának tényéről semmit sem tudunk ez idáig, az adatvesztés okairól sincs még teljes képünk, de a kutatást ez irányban nem tekintjük lezártnak. Az áttekinthető anyag viszont arra enged következtetni, hogy megvalósulás esetén nagyszerűen hasznosítható gyűjtemény jöhetett volna létre és megőrzése esetén szenzációs kordokumentumként értékelhetnénk napjainkban.

lódó szakembereknek és nagyközönségnek”. (29) Aki nem tárgyjal, az anyagiakkal támogatta a kezdeményezést. Erre jó példa *Klein Zsigmond*, budapesti fakereskedő, aki cége zsigmondtelepi készletéből két múzeumi szekrényre való, szükséges anyagot biztosított díjmentesen, (30) a vármegyei általános népnevelési egyesület „méltányolva az Udvarhely vármegyei tanítóegylet népiskolai tanszermúzeumának kulturális jelentőségét s nemes törekvéseit” annak berendezési céljaira 150 koronát adományozott, (31) a székelymagyarosi tejszövetkezet is pénzt juttatott e célra. Szintén a példa kedvéért említjük, hogy a parajdi állami elemi iskola tanítóttestülete a Tanítók bálján befolyó jövedelemből 20 koronát adott a Tanszermúzeum részére. (32)

Könyvkiadók és könyvkereskedők szakmunkáikból sorakoztattak fel: *Maurer Adolf* Kassáról, (33) *Révai-Stampfel, Deutsch Arnold*, (34) *Lampel Róbert* és a Franklin Rt. Budapestről, (35) akárcsak a Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, (36) *Fekete Mihály* Kecskemétről, (37) vagy *Buzarovits Gusztáv* Esztergomból, *Horovitz Adolf* könyvkiadó Nagyszombatból, (38) Hegedűs és Sándor könyvkereskedés Debrecenből, (39) Pratsinger és Társa Gyórból, (40) küldtek több ízben is különböző kiadványokat. Az így bekerült adományok között népiskolai tankönyvek, fali olvasóablak, (41) irkák, (42) gyógypedagógiai füzetek, kézügyességi gyakorlatfüzetek, (43) női kézimunka szakkönyv, (44) állatvédelmi szakkönyvek, földrajzi atlaszok és füzetek, (45) nevelési szakmunkák, számtankönyvek, (46) különböző képes tankönyvek, (47) tantervi naplók, módszertani könyvek. (48)

A mi szempontunkból jelentősebbek, a meghirdetett múzeumi elveknek megfelelőbbek voltak viszont azok az adományok, amelyek a megye területéről kerültek be, az itteni viszonyoknak feleltek meg. *Kis Jakab* székelyderzsi tanítónak az elemi iskolai fiúnövendékek kézügyességi oktatására vonatkozó saját készítésű faragott házitárgymintáit és gazdasági szemléltető eszközeit Chalupka azért állította ki *Székely Dénes* helybeli könyvkereskedő üzletében, „hogy a közönség figyelmét felhívja a sajátlag szé-

kely készítésű gyermekjátékszerekre (...) a szülődjöt mint a székely nép egyik hálás gazdasági kereset forrását és a mindennapi szükséglet potló háziipart az illetékes tényezők jóindulatú érdeklődésébe ajánlja”. (49)

A helybeli kisvállalkozók, kereskedők, nyomdák termékei mind ezt a célt szolgálták.

A múzeum létrehozására irányuló kísérlet szépen indult, de a további erőfeszítéseknek nyomát veszítjük. 1909-ben ugyanis eltűnnek az információink. Annyit tudunk még, hogy a Gyergyó Mihály által szerkesztett, hét évfolyamot megérett Udvarhelymegyei Népnevelés a Tanszermúzeum hivatalos lapjaként jelent meg a következő években. A múzeum megvalósulásának tényéről semmit sem tudunk ez idáig, az adatvesztés okairól sincs még teljes képünk, de a kutatást ez irányban nem tekintjük lezártnak. Az áttekinthető anyag viszont arra enged következtetni, hogy megvalósulás esetén nagyszerűen használható gyűjtemény jöhetett volna létre és megőrzése esetén szenzációs kordokumentumként értékelhetnénk napjainkban.

Róth András Lajos

Jegyzet

(1) Udvarhelyi Híradó (továbbiakban UH) IX. (1906. november 25) 48.

(2) Néptanítók Lapja. Közlöny a magyarországi népoktatási intézetek számára (továbbiakban NL) V. (1872) 192.

(3) KERÉKGYÁRTÓ ELEK: *A központi tanszer-múzeumról*. Uo. az első fiókban a vezér-, segéd- és kézikönyvek, a másodikban az íróeszközök, a harmadikban a házi, kerti és mezei eszközök mintái, negyedikben az „állatország” képviselői, az ötödikben az állati termékek és előállításukhoz szükséges eszközök, a hatodikban a „növényország” képviselői, hetedikben az ezek feldolgozásával kapcsolatos dolgok, nyolcadikban az „ásványország”, a kilencedikben ezek feldolgozásához szükséges eszközök és maguk a készítmények, míg a tizedikben a különböző mértékek kaptak helyet.

(4) MAYER MIKSA: *Az „Országos tanszer-múzeumról”*. = NL, X. (1877) 5–9.

(5) KOZOCSA TIVADAR: *Fölvívás a „Néptanítók Lapja” olvasóihoz!* = NL, XIII. (1880) 545. A népiskolai természettananyagának mennyiségére és minőségére, az oktatási módszerekre és a használandó fizikai eszközök mennyiségére és minőségére vonatkozó ötleteket kért a kollégáktól.

(6) *Az országos tanszermúzeumról*. = NL, XX. (1887) 177.

- (7) UH IX. (1906. november 25.) 48.
 (8) UH, X. (1907. január 13.) 2.
 (9) UH, X. (1907. január 20.) 3. A két bizottság tagjai a következők voltak: *Tanszermúzeum*: Kovács Mihály parajdi, József Mihály ravai, Mircsa Dénes alsósófalvi, Miklós Jenő medeséri, Szász Béla székelykeresztúri, Beke Albert nagygalambfalvi, Kiss Jakab székelyderzsi, Jakab József székelymuzsnai, Gele Vilmos vargyasi, Blájer Balázs és Kertész Albert székelyudvarhelyi, Simó Lőrinc siklódi, Bakó Dániel etédi, József János firtosváraljai, Tóth Vilmos szentábrahádi, id. Pál Sándor kisgalambfalvi és Tholt Károly igazgató-tanítók és tanítók, illetve Spanyolné Soó Mariska székelyudvarhelyi óvónő, valamint Szeitz Margit felsősófalvi és Spránitz Mária etédi tanítónők. *Tankönyvbíráló bizottság*: Botos Imre székelykeresztúri, Péter Gergely felsőboldogfalvi, Patakfalvi Zsigmond parajdi, Kriza Sándor homoródmási, Györfi István homoródszentmártoni, ifj. Pál Sándor és Lőrinczi Béla székelyudvarhelyi, Szász Ferencz siménfalvi, Darkó Lajos székelyszentmiklósi, Rozsondai István magyarósi igazgató-tanítók, illetve tanítók, valamint Péterné Nágler Matild alsósófalvi, Benczédi Erzsébet siménfalvi, Árkosi Vilma böződi, Balogh Róza székelykeresztúri tanítónők és özv. Kassayné Gabó Berta, székelyudvarhelyi óvónő.
 (10) Uo.
 (11) UH, X. (1907. június 8.) 23. 4.
 (12) UH, X. (1907. április 7.) 14. 5.
 (13) UH, XI. (1908. május 31.) 22. 5.
 (14) UH, XI. (1908. május 17.) 20. 4.
 (15) UH, XI. (1908. május 10.) 19. 4.
 (16) UH, XI. (1908. április 26.) 17. 4.
 (17) UH, XI. (1908. február 2.) 5. 5.
 (18) UH, X. (1907. július 21.) 29. 5.
 (19) UH, X. (1907. július 7.) 27. 4.
 (20) UH, X. (1907. július 29.) 26. 5.
 (21) UH, X. (1907. szeptember 22.) 38. 5.
 (22) UH, X. (1907. október 27.) 43. 4.
 (23) UH, X. (1907. november 10.) 45. 4.
 (24) UH, X. (1907. november 24.) 47. 5.
 (25) UH, XI. (1908. január 19.) 3. 4; Udvarhely megyét ábrázoló falitérképet juttatott a Tanszermúzeumnak
 (26) UH, XI. (1908. február 16.) 7. 5.
 (27) UH, XI. (1908. március 29.) 13. 5.
 (28) UH, XI. (1908. május 5.) 20. 4.
 (29) CHALUPKA REZSŐ: *A szakiskola a Tanszermúzeumnak: egy hasznos ajándék*. UH, X. (1907)
 (30) UH, X. (1907. szeptember 1.) 35. 5.
 (31) UH, X. (1908. március 8.) 10. 5.
 (32) UH, X. (1908. február 16.) 7. 5.
 (33) UH, X. (1907. április 21.) 16. 5.
 (34) UH, X. (1907. április 28.) 17. 5.
 (35) UH, X. (1907. április 14.) 15. 5.
 (36) UH, X. (1907. június 23.) 25. 3.
 (37) UH, X. (1907. július 28.) 30. 5.
 (38) UH, X. (1907. október 13.) 41. 5.
 (39) UH, X. (1907. október 20.) 42. 5.
 (40) UH, X. (1907. december 8.) 49. 4; UH, X. (1907. december 15.) 50. 5.
 (41) Magyar ígeragozási táblák.
 (42) Kerekes-féle népiskolai irkák 6-6 darabból álló sorozata; S. Szabó József- és Dobó-féle Magyar protestáns történeti irka.
 (43) Csáky Jovicza-féle népiskolai füzetek; Bíró Sándor szlőjdgyakorlatainak 2. része
 (44) Dilmont Teréz: *Női kézimunkák ismerettára*.
 (45) Hámori- és Keleti-féle füzetek.
 (46) Szabó Elemér számtani leckéi.
 (47) Györfy-féle magyar és német szövegű képes tankönyvek.
 (48) TRETTINA JÓZSEFNÉ: *Játék módszerem az olvasás és írás játzsza tanítására*. = uő: *Szemléltető abc*.
 (49) UH, XI. (1908. március 1.) 9. 5.

Kozmikus operett

Hencze Tamás életmű-kiállítása a Múcsarnokban

Hencze Tamás ahhoz a híres-nevezetes Iparterv-nemzedékhez tartozik, melynek tagjai viszonylagos elnyomottságuk ellenére is a hetvenes évek friss szellemű magyar művészetének gerincét képezték, később pedig a helyzet „csupán” annyiban változott, hogy a politikai olvadással és rendszer-váltással párhuzamosan ez az értékelés nyilvánossá, mi több, hivatalossá vált. Mára a nemzedék tagjai a szó legteltesebb értelmében befutottak: egyikük-másikuk nemzetközi ismertségre tett szert, mások katedrát kaptak, többüket akadémiussá avatták, és ami a közönség szempontjából lényegesebb, a hatvanhoz közeledve sorra rendezik életmű-kiállításait, s európai mércével mérve is kielégítőnek mondható katalógusok, albumok és egyéb publikációk jelennek meg róluk.

Most, hogy a hatvanadik életévének küszöbén *Hencze Tamásra* került a sor, elégedetten szögezhethetjük le, hogy ime, itt van még egy fon-

tos kiállítás, mely olyan professzionálisan van megrendezve, mintha nem is itt volna. Minden kitűnően *dizájno*lt. A Múcsarnok homlokzatán gyönyörű, a mű-